

Јелена Поповић

Историјски институт

Београд

jelena984@hotmail.com

УДК: 271.222(497.11)-9

Положај Српске Православне Цркве у последњим деценијама српске Деспотовине

Сажетак: Османлијски освајачки походи су озбиљно нарушили црквени поредак у српској Деспотовини: Црква је материјано и финансијски ослабљена, у ратним околностима страдају цркве, манастири, расељају се монашке заједнице. Црква није била угрожена само од исламског освајача, већ и од Римокатоличке цркве. Папа је водио активну унијатску политику, уцењујући византијског цара поводом пружања војне помоћи. Међутим, ни деспот Ђурађ, као ни пећки патријарси, нису подлегли махинацијама римокатолика.

Кључне речи: Српска патријаршија, митрополија, деспот Ђурађ Бранковић, Цариградска патријаршија, Охридска архиепископија, Османлијско царство

После неколико векова сталног успона и развоја српске средњовековне земље, Османлијско царство почиње крајем 14. века вишедеценијско исцрпљивање државе, које ће резултирати коначним освајањем преостале скромне српске државне територије 1459. године. Први пут у својој дотадашњој историји, српска држава бива озбиљно угрожена од страног освајача друге вере. Немогућност очувања државних граница одразила се на нарушавање Црквеног поретка и заштиту њених поседу и имовине. Владари из династије Немањића су пружили Цркви потпуну материјалну независност, обдаривали је поседима, давали велике повластице и привилегије, што јој је омогућило да она постане јака и добро утемељена институција. Њена делатност није била само духовног и културног карактера, већ је Црква вршила јако сложу и важну друштвену мисију. Међутим, Црква постаје озбиљно угрожена: пре свега финансијски, јер су приходи и прилагања које је добијала постали веома скромни, морала је да издваја данак османлијском султану, а цркве и манастири су страдали у ратним пустошењима. Народ је осиромашу, земља је опустела, а део становништва се исељава у јужну Угарску. Људи нису више били у могућности да редовно исплаћују црквене порезе и да дају оно што следује свештенству за обављање обреда. Материјални положај мирског свештенства никада није био на завидном нивоу, посебно оних који нису имали своје баштине, већ су добијали на

уживање такозване „три њиве“ од властелина на чијем су поседу живели. Свакако је свештенички положај у овим временима постао још тежи. Извори не откривају много конкретних података о црквеним приликама. Стога се намећу бројна питања и претпоставке. Пре свега, да ли је било могуће у потпуности примењивати одредбе Законика цара Душана, монашке типике и правила Номоканона? Сва ова правила су настала у потпуно другачијем времену и нису се могла дословно примењивати у зараћеној земљи. Озбиљно је нарушен црквени поредак, а опстанак њених институција је доведен у питање. Тешка борба за опстанак Српске Православне Цркве у исламској држави ће трајати неколико векова. Нажалост, она више никада, до данашњих дана, неће имати своје „златно доба“, како у својој унутрашњој организацији, тако и у односу са државом, као што је имала у средњовековној српској држави.

Због оскудности извора, није могуће са сигурношћу потврдити године столовања последња три патријарха. Патријарх Никон је заузео престо око 1420. године, али није познато када га је и у којим околностима напустио. Последњи пут се помиње 1435. године у запису ђакона Арсенија на триоду.¹ Патријарх Никон је учествовао на сабору у Сребреници, на коме је деспот Стефан одлучио да престо остави своме сестрићу Ђурђу Бранковићу.² Спомине се као учесник још једног сабора после Деспотове смрти, у јеку османлијских пустошења. То је био такозвани „сабор у Подунављу“, чија се локација засигурно још не може потврдити. Миодраг Пурковић тврди да се он одржао у Београду, где су деспот, патријарх, властела и остали великодостојници одлучивали о предаји Београда Угарској.³ Ова претпоставка може бити истинита јер је непосредно по одржавању сабора писац Константин Филозоф добио у Београду наређење од патријарха и угледних војвода да напише житије деспота Стефана.

У османлијским нападима након 1427. године страдали су манастири, цркве и монаштво. Један запис неименованог монаха из манастира Ваведења Пресвете Богородице близу Голупца, описује страдање ондашњег братства. Око 1426. године овај монах је добио благослов од деспота Стефана да обнови овај манастир, који се налазио у ненасељеном крају, богатом пећинама, погодним за монашке скитове. Монашка заједница је бројала 35 чланова и живели су у миру и благостању. То је трајало све до тренутка када голубачки војвода Јеремија, „ученик саџанин, син њејене, џами њоџичињен“⁴, није предао град Османлијама. Они су пљачкали и

¹ Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и најџиси I*, Београд, 1902, бр. 266, стр. 87.

² Константин Филозоф, *Повести о словима (Сказаније о џисменех)* — *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд, 1989, стр. 129.

³ М. Ал. Пурковић, *Српски џаџиријарси средњег века*, Диселдорф, 1976, стр. 143–144.

⁴ *Српски записи и најџиси I*, стр. 82.

харали по крају, а ситуација се додатно погоршала када су Угари почели да нападају град не би ли га освојили. У метежима су страдали и монаси, писао је инок из Далше, пошто су Османлије сматрале да они помажу Угрима. „И једне од нас су злостављали, а друге веома измучивши и изранивши наје оћйусћише.“⁵ Понижени, наги и гладни лутали су данима по шуми, док се нису окупили у граду Вишесаву. Одлучили су да се врате у свој манастир, међутим он је био скоро уништен у пожару. Део монаха је отишао у Ждрело у манастир Благовештење, где је овај монах био замољен од духовника Висариона да препише Јеванђеље. Веома је вероватно да су овакву или сличну судбину доживљавале монашке заједнице и манастири у зараћеним деловима Деспотовине. Османлије су чиниле најтеже преступе према монашким лицима и црквеној имовини. Злостављали су их, вређали, стргавали монашке ризе, имовину пљачкали, скрнавили и уништавали. При том, нису могли бити кажњени ни световном, ни духовном казном. У летописима је забележено страдање манастира Раванице⁶ и Милешеве.⁷

Поставља се питање, шта се дешава са монасима, односно монахињама манастира који је спаљен — где они налазе прибежиште, да ли успевају да обнове и оспособе манастир? Да ли други манастири, који нису страдали ни од пљачке, ни од спаљивања, могу да обезбеде макар и привремено уточиште расељеним монасима? У случају да не могу, да ли монаси бораве у кућама световних људи, да ли одлазе у своје породице привремено? Такође, на који начин прикупљају средства неопходна за функционисање манастира и лични живот?

Овакав почетак владавине деспота Ђурђа 1427. године указивао је на још тежа времена за Деспотовину и Цркву. Скоро три деценије Ђурђевог владавине биле су испуњене непрестаним ратним разарањима и смањењем државне територије. Из године у годину, ситуација је постајала све нестабилнија, а покушаји ослонца на Западне силе су били узалудни. Византијско царство, изморено, скромних територија, на све начине је покушавало да нађе савезника за борбу против Османлија. То није била само борба за опстанак државе већ и борба за опстанак православне вере. Међутим, православље није било угрожено само од исламског освајача, већ и од римокатолика. Византијски цареви су још од половине 14. века, па до последњих дана Византије, рачунали на ауторитет римских папа у циљу окупљања крсташке војске и прикупљање финансијских средстава. Папе су их уцењивале пристанком на унију, која је у више махова била догова-

⁵ *Исћо*, стр. 82.

⁶ Љубомир Стојановић, *Сћари српски родослови и лећоћисци*, Сремски Карловци, 1927, стр. 231

⁷ *Исћо*, стр. 244.

рана, али никад практично остваривана. Још се 1369. године цар Јован V лично поклатони папи, али није прихватио да на исто обавезе своје поданике.⁸ Његови наследници цар Манојло II и Јован VIII отворено преговарају о уједињењу цркава. Унија је била последње што је Византија могла да понуди Западу, док је папи она била потребна због сопственог престижа.⁹ На сабору који је почео у Ферари 1438. године, а нешто касније премештен и завршен у Фиренци 1439., присуствовали су поред византијског цара и патријарха, византијски митрополити, епископи и игумани, представници Александријске, Антиохијске и Јерусалимске патријаршије, поглавар Руске митрополије и представници Грузијске и Молдавске цркве.¹⁰ Рачунало се и на долазак представника Српске цркве, међутим деспот Ђурађ је отворено одбио било какво учешће у овом догађају.¹¹ Почетком јула 1439. године, цар Јован VIII је наредио свим представницима Источних цркава да потпишу акт о сједињењу, а затим да служе заједничку литургију.¹² Садржај акта који су потписивали није био познат. Потписивали су и они са мање значајном улогом, који током сабора нису имали право гласа. Ефески митрополит Марко, најватренији противник сједињења, бранилац православља, није потписао акт. Када је папа видео да он није потписао акт, сматарао је да римокатолици нису ништа учинили овом унијом, кад нису приволели и најистрајнијег у православној вери.¹³ Унија је била једноставно изнуђена, и као таква није имала никаквог ефекта. Она је још више продубила јаз између римокатолика и православца. Епизода сједињења цркава није битно утицала на државне и црквене прилике у Србији.

После патријарха Никона, први следећи патријарх се помиње тек десет година касније. То је био Никодим, који је према Илариону Руварцу претходно био велики архимандрит, односно игуман манастира Студенице.¹⁴ Он је столовао од 1445. до 1455. године. О њему је сачувано тек неколико конкретних података. Приложио је неколико преписаних богослужбених

⁸ A. Theiner, F. Mikloshich *Monumenta spectantia ad unionem Ecclesiarum*, Vindobonae, 1872, стр. 37–43; Стивен Рансимен, *Пап Цариград 1453*, Нови Сад, 1996, стр. 6.

⁹ *Les Mémoires du Grand Ecclésiastique de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur Concil de Florence (1438–1439)*, éd. V. Laurent, Paris, 1971; Радомир Поповић, „Покушај уније у Ферари и Флорентији према подацима Силвестера Сиропулоса“, у *Зборник сјудија из црквене историје — Хришћанство у историји*, ПФФ, 2011; Момчило Спремић, „Срби и Флорентинска унија цркава 1439“, *Зборник радова византолошкој инститиуији*, 24–25, Београд, 1986, стр. 414.

¹⁰ Момчило Спремић, *Десјоји Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994, стр. 225.

¹¹ *Les Mémoires*, стр. 164; Бертрандон де ла Брокијер, *Путовање преко мора, Le voyage d'outremer de Bertrandon de La Broquière*, превео Миодраг Рајичић, Београд, 1950, стр. 131.

¹² *Les Mémoires*, стр. 263.

¹³ *The history of the Council of Florence*, London (1861), стр. 155.

¹⁴ Иларион Руварац, „Рашки епископи и митрополити“, *Глас СКА*, 62, Београд, 1901, стр. 23; Љубомир Стојановић, *Сјари српски зајиси и најјиси II*, Београд, 1903, бр. 4210, стр. 408.

књига Жичи и светогорским манастирима.¹⁵ Обновио је прилог Велике цркве, тј. Патријаршије келији Светог Саве у Кареји, који је утврдио Сава Немањић.¹⁶ Овај прилог је изостао од 1355. године, односно од смрти цара Душана. Истом приликом је ослободио хиландарске метохе у Пећи од свих плата и работа.¹⁷ Присуствовао је преносу моштију Светог Луке у Смедерево 1453. године,¹⁸ а претпоставља се да је умро две године касније.¹⁹

Једини податак о црквеној организацији налази се у запису из 1453. године. Ту се сазнаје да су постојале следеће епископије: Зетска, Рашка, Хумска, Хвостанска, Топличка, Будимска, Дабарска, Моравичка, Скопска, Призренска, Липљанска, Браничевска, Мачванска, Градачка и Кончулска.²⁰ О црквеним велико-достојницима и свештенству, не зна се много. Седиште Зетске митрополије се налазило у манастиру Свете Богородице у Шестанској Крајини од 1405. године.²¹ Разлог премештања из претходног седишта, односно из манастира Светих Арханђела на Превлаци, били су сукоби између Балше III Страцимировића и Венеције. Из једног записа сазнаје се да је 1453. године зетски митрополит био Јосиф.²² У Рашкој митрополији, први пут у време Деспотовине, митрополит је именован тек 1443. године. То је био Никодим, који је 1439. године, заједно са деспотом Ђурђем и Смедеревским митрополитом Атанасијем, пребегао у Угарску, а тек по склапању мира у Сегедину 1444. године, вратио се у Србију. Он је 1443. примио 12 хиљада аспри од Дубровчанина Николе Журговића, од поклада деспота Ђурђа.²³ Иларион Руварац тврди да је тај исти Рашки митрополит био и игуман манастира Студенице на основу једног записа на минеју,²⁴ као и да је крајем 1445. постављен за патријарха.²⁵ После Никодима, према Руварцу, Рашки митрополит је постао извесни Јанићије.²⁶

¹⁵ *Зайиси и најйиси I*, бр. 283, стр. 90; бр. 293, стр. 92; бр. 296 и 297, стр. 92–93.

¹⁶ Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, Београд, 1912, стр. 474–475.

¹⁷ *Исто*, стр. 475.

¹⁸ Parion Ruvarac, „O prienosu tiela sv. Luke u Smederevo“, *Rad JAZU* 5, Sarajevo, 1868, стр. 178–186; Иван Павловић, „О св. Луци и преношењу његовог тела“, *Гласник СУД*, 51, Београд, 1882, стр. 90–95.

¹⁹ М. Ал. Пурковић, *Српски њајријарси*, стр. 152.

²⁰ *Зайиси и најйиси I*, бр. 303, стр. 94.

²¹ В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци, 1920, стр. 73–75; Борђе Стратимировић, „Православна црква у Боци Которској“, *Годишњица Николе Чупића*, 17, Београд, 1897, стр. 192–239.

²² Записи и натписи I, бр. 301, стр. 93.

²³ Медо Пуцић, *Сјоменици српски*, књига 2, Београд, 1867, бр. 117, стр. 101 (репринт издање — Библиотека фототипских издања за српску историју, књига 5, Београд, 2007).

²⁴ Nićifor Dučić, „Razni zapisi“, *Starine JAZU* 21, Zagreb, 1889, стр. 129.

²⁵ Иларион Руварац, „Рашки епископи и митрополити“, *Глас СКА* 62, Београд, 1901, стр. 23.

²⁶ Исто, стр. 24.

Једини познати Моравички, односно Ариљски митрополит био је Марко. Он је заједно са челником Радичем учествовао у обнови манастира Кастамонита на Светој Гори и састављању његовог типика.²⁷ Челник Радич је у оснивачкој повељи навео да митрополит Марко може да приступи у манастир Кастамонит и да буде његов управитељ.²⁸ У Скопској митрополији помињу се само имена три митрополита: то су били Матеј, који је умро 1428. године,²⁹ затим Гаврило и Атанасије.³⁰ У Призренској митрополији, позната су имена само два митрополита. Први је Венијамин, који је умро марта 1433. године,³¹ а други је Михаило који је учествовао у преносу моштију Светог Луке у Смедерево.³² Грачанички митрополити се помињу и као Новобрдски, односно Липљански. Нешто познатији Новобрдски митрополит јесте Венедикт, који је услед османлијских освајања остао без свог седишта, па је од деспота Ђурђа затражио лично властелинство на доживотно издржавање.³³ Венедикт је највероватније наследио митрополита Доситеја, који је столовао у време преноса моштију Светог Луке.³⁴ Даље, у поменицима се наводе име митрополита Никодима,³⁵ као и Илариона, Дионисија и Виктора.³⁶ Време и редослед њихових столовања нису познати. Градачки митрополит је био Никифор, у периоду око 1454. године. У једном натпису стоји да је он даровао звона за цркву Пресвете Богородице.³⁷ У Кончулу на Ибру, у периоду владавине деспота Ђурђа, помиње се Арсеније као првопрестолни митрополит. Он је оставио запис пошто је преписао свих 12 минеја.³⁸ Смедеревска митрополија је настала када је Смедерево постало престоница деспотовине. Митрополит чије име извори откривају био је Атанасије, који се помиње током одласка у Угарску током 1439. и преноса моштију Светог Луке.³⁹ Поред Смедеревског и Рашког митрополита, у пратњи се нашао и Београдски Григорије.

²⁷ *Сјоменик СКА III*, стр. 35–6.

²⁸ *Исјо*, стр. 35.

²⁹ М. Спремић, *Десјоџи Ђурађ и њејово доба*, стр. 468.

³⁰ Стојан Новаковић, „Пшињски поменик“, *Сјоменик СКА*, 29, Београд, 1895, стр. 10.

³¹ Миодраг Ал. Пурковић, *Српски епископи и митрополији средњега века*, Скопље, 1938, стр. 44; М. Спремић, *Десјоџи Ђурађ и њејово доба*, стр. 467.

³² I. Ruvargac, „O prienosu tiela sv. Luke“, стр. 185; И. Павловић, „О св. Луци и преношењу његовог тела“, стр. 92.

³³ *Сјоменик СКА III*, стр. 5–6.

³⁴ *Сјари српски родослови и лејојиси*, бр. 1173, стр. 294.

³⁵ С. Новаковић, „Пшињски поменик“, стр. 10.

³⁶ Стојан Новаковић, „Српски поменици XV–XVIII века“, *Гласник СУД*, 42, Београд, 1875, стр. 35.

³⁷ *Зайиси и најјиси I*, бр. 310 и 311, стр. 95.

³⁸ *Исјо*, бр. 316, стр. 96.

³⁹ I. Ruvargac, „O prienosu tiela sv. Luke“, стр. 185; И. Павловић, „О св. Луци и преношењу његовог тела“, стр. 92.

Он је у Дубровнику код племића Ђорђа Гучетића оставио као залог неке ствари из своје митрополије.⁴⁰

Када је султан Мехмед II освојио Цариград 29. маја 1453. године, односно када је пала Византија, наде за опстанак српске Деспотовине готово су ишчезле. На овај догађај Запад је реаговао — опет истом неделотворном, сада нереалном идејом о покретању крсташког рата.⁴¹ Недуго касније, султанова војска је пленила по целој Деспотовини. Године 1455. пали су Ново Брдо, Призрен, Липљан, Ситница и Бихор, односно цео југозападни део земље.⁴² Временске прилике су отежавале ситуацију: „*и ролећа дисци сла-на, уби сву земљу*“;⁴³ записано је у једном летопису. Непрестана ратовања и лоши временски услови су довели до несташице хране,⁴⁴ као и до издијања чуме, односно куге, која „*ди смртионосна у Новом Брду*“.⁴⁵ Летописци нису пропустили да забележе чудне појаве, у виду знамења као што су необичне звезде падалице, односно репатице која „досезаше до земље“.⁴⁶

Године 1455. не само да је патријаршијска столица остала упражњена услед смрти патријарха Никодима, већ се нашла и ван државе. Стога деспот Ђурађ шаље писмо цариградском патријарху Генадију Схоларију у Цариград где тражи савет око постављања патријарха, односно архиепископа чија су седишта ван државне територије.⁴⁷ Патријархов одговор је био да „*може државни иполавар и сабор ейискойа иосиавитии архијейискойа и иайријарха иде је иређе дила њејова сиволица*“;⁴⁸ наводећи неколико примера када је управо то учињено. Међутим, уколико у месту постоји архиепископ или патријарх, ту не може бити други прави епископ. У том случају, премешта се у другу цркву или му се даје посед где живи повучено.⁴⁹

Други случај изгубљеног седишта се дешава у истом периоду, односно током 1455. године. Грачанички и Новобрдски митрополит Венедикт се после освајања Новог Брда и области Бранковића склонио у Деспотовину.⁵⁰

⁴⁰ Михаило Динић, „Поклад београдског митрополита Григорија из XV века“, *Зборник за историју јужне Србије I*, Скопље, 1936, стр. 27–34.

⁴¹ Cesaris S. R. E. Card. Baroni, od. Raynaldi et Jac. Laderchii Congregationis oratori presbyterorum annals ecclesiastici, Tomus 29, 1454–1480, Paris, 1880 стр. 1–13.

⁴² Љубомир Стојановић, *Сѣари српски родослови и лејџииси*, Сремски Карловци, 1927, стр. 237.

⁴³ *Исџо*, стр. 237.

⁴⁴ *Исџо*, стр. 240.

⁴⁵ *Исџо*, стр. 240.

⁴⁶ *Исџо*, стр. 239.

⁴⁷ Д. Анастасијевић, „Питања најпобожнијег деспота српског, Господина Ђурђа, Његовој Светости Васељенском Патријарху, Господину Генадију Схоларију — Одговори Патријархови“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, 11 и 12, година 27, Београд, 1946, стр. 218–223.

⁴⁸ *Исџо*, стр. 219.

⁴⁹ *Исџо*, стр. 219.

⁵⁰ Радослав Грујић, „Лична властелинства српских црквених претставника у XIV и XV веку“, *Гласник скойској научној друштва*, књ. 13, Скопље, 1934, стр. 47–68.

Годину касније, затражио је од деспота Ђурђа да му додели властелинство, не би ли на тај начин себи обезбедио основна средства за живот. Деспот и његов син Лазар додељују му властелинство манастира Светог Ђорђа код Рудника септембра 1456. године.⁵¹ Оно му је дато на лично уживање до смрти, без обзира уколико се врати назад у своју митрополију или добије неку другу на управу. Властелинство је обухватало неколико села: у власти островичкој су била села Враћевшница, Белуће, Осијаци; у власти борачкој села друга Враћевшница, Граховац и Коњуша, а у Руднику село Пивничисте. Оно је било ослобођено свих великих и малих работа.⁵² Претпоставља се да је после освајања Смедерева митрополит Венедикт отишао у манастир Светог Павла на Светој Гори, где је умро.⁵³ Оваква властелинства, којима је епископ могао самостално да управља за свога живота, давана су „као нека врста црквене њроније за изнемогле или из било којих других разлога остале без власни јерархе, а после смрти њихове да се врати ономе коме је то властелинство припадало — каквом великом црквеном властелинству или самом владоцу од кога је добијено.“⁵⁴ Услов који наводи патријарх Генедија о питању премештања у друга црквена седишта, односно да у једном црквеном седишту може бити само један поглавар, у случају митрополита Венедикта доследно је примењен. Он је боравио повучено на свом властелинству, без уплитања у послове епископа на чијој је територији живео.

Црквени канони веома наглашавају значај односа између епископа и епархије. Најстроже се кажњавају они епископи који не воде рачуна и не испуњавају обавезе у својој области,⁵⁵ као и они који се мешају у послове туђе епархије.⁵⁶ Не смеју је неоправдано напустити, нити без доброг разлога боравити ван ње дуже време.⁵⁷ Канони такође разматрају проблем упражњавања црквених седишта услед више силе. Ова комплексна тема намеће питања црквено-правног статуса епископа, његових права у новој епархији, као и односа са некадашњом епархијом. Седамнаесто правило Светог помесног сабора у Сардикији каже да „ако неправедно изнани епископској пребива у њуђем пределу, њрихваћен да буде све док се не исправити увредом“.⁵⁸ Конкретнији одговор даје 37. правило Трулског сабора: „Епископ који збој варварске најезде није дошао на њресно, своје седиште да има, и да ру-

⁵¹ „Стари српски хрисуви, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.“, приредио Љ. Стојановић, *Своменник СКА*, III, Београд, 1890, стр. 5–6 (даље *Своменник СКА*, III).

⁵² *Исво*, стр. 6.

⁵³ Р. Грујић, „Лична властелинства“, стр. 52.

⁵⁴ *Исво*, стр. 48.

⁵⁵ Миодраг М. Петровић, *Законојравило Светојоа Саве*, Жича, 2004, стр. 132, 134.

⁵⁶ *Исво*, стр. 131.

⁵⁷ *Исво*, стр. 315–316, 497.

⁵⁸ *Исво*, стр. 318.

койолаже, и све шћо је у вези са свешћенством да чини йоузвано“.⁵⁹ Одавде се види да епископ не губи своја права и дужности које му чин налаже кад његова област потпадне под туђинску власт. Међутим, колико је он у могућности да у потпуности спроводи своје дужности ако борави макар и привремено ван своје епархије? У туђој епархији епископ борави све док се не створе услови за повратак. Он има право да служи, али не сме да обавља никакве друге управљачке послове везане за област где борави.⁶⁰ Нажалост, постоје само два сигурна сазнања, која су већ наведена, о епископу без катедре и упражњеном месту. Извори не наводе ни имена ни број клирика који су услед похода били принуђени да напуштају своја места. Такође, не зна се ништа о упражњеним седиштима — на који начин су била попуњавана, да ли су привремено или трајно запустела? Недостатак било каквих сазнања о овоме, не допушта стварање ни грубих претпоставки.

Последњи српски патријарх у Деспотовини био је Арсеније (1455–1463). Његово седиште се налазило највероватније у Смедереву, пошто су од 1455. године Пећ и Жича били у саставу Османлијског царства. Крајем 1456. године умро је деспот Ђурађ. До краја постојања Деспотовине, односно наредне две и по године, на српском престолу ће се сменити неколико владара. Ниједан од њих није био у стању да учини било какав позитиван преокрет у корист земље. Исцрпљена, осиромашена, са смањеним бројем становништва, Деспотовина је постала веома лака мета за султана великих амбиција. Престоница Смедерево је пала 20. јуна 1459. године. Овиме је српска држава изгубила вишедеценијску битку против Османлија. Када је пала држава, Српска патријаршија није укинута, јер извори спомињу велики данак наметнут од стране султана.⁶¹ Патријарх Арсеније је умро крајем 1463. године.⁶²

Постепени губитак државне територије је пратио још један велики проблем. Пратећи освајања Османлија, Охридска архиепископије је ширила своју јурисдикцију на територије како Цариградске, тако Српске и Бугарске патријаршије. Охридски архиепископи су први православни клир који је добио повластице, али не и ону заштиту коју је касније добила и Цариградска патријаршија.⁶³ Ипак, доживела је и губитке у неким деловима, јер је током 15. века незанемарљив број људи примио ислам, пре свега из материјалних разлога.⁶⁴ Сукоб Охридске архиепископије и Српске Православне

⁵⁹ *Истѳо*, стр. 441.

⁶⁰ *Истѳо*, стр. 239.

⁶¹ Љ. Стојановић, *Сћари српски родослови и лейѳоисис*, бр. 169, стр. 108–109.

⁶² Душан Вуксан, „Рукописи манастира Пећке патријаршије“, *Зборник за истѳорију јужне Србије I*, Скопље, 1936, стр. 174.

⁶³ М. Мирковић, *Правни йоложај и карактер српске йравославне цркве йод йурском влашћу (1459–1766)*, Београд, 1965, стр. 40–41.

⁶⁴ Иванъ Сњгаровъ, *История на Охридската архиепископия-патриаршия. отъ падането й подъ турцитѳ до нейното унищожение (1394–1767 г.)*, София, 1932, стр. 32.

Цркве ће се током времена продубљивати. Кулминираће у тренутку када је султан Сулејман између 1525. и 1528. године одлучио да потчини Српску цркву Охриду, односно у тренутку када смедеревски епископ Павле буде подигао буну против Охридског архиепископа Прохора.

Закључак

Српска Православна Црква се развијала у средњовековној у држави више фаза, увек под заштитом државе и у складу са њеним интересима. Положај Цркве је директно условљен општим политичким стањем у држави. Она наступа самостално у догматским и канонско-правним питањима, а у оквиру политичко-црквених питања, присутна је на саборима, чији су чланови највиши црквени великодостојници и представници световне власти. Њени поседи имају највеће могуће повластице и заштиту у односу на остале властелинске поседе и широке судске надлежности. Српски деспоти су увидели значај дубоког схватања Саве Немањића о организацији Српске Православне Цркве. Међутим, долазак освајача друге вере ће заувек променити идеални поредак — укидају се и многобројне повластице, а са територијалним променама расељавају се монашке колоније и многи манастири постају усамљени. Без обзира на веома лоше околности, српски деспоти су настојали, колико год ситуација дозвољавала, да поштеде Цркву. Српски деспоти и патријарси остају по страни током верских распри и покушаја уније са римокатолицима. После пада Деспотовине Српска патријаршија се налази у сасвим новој ситуацији — одузети су јој поседи и први пут је опорезована.

The Position of the Serbian Orthodox Church in the Last Decades of Serbian Despotate

Summary: The Church order in Serbian Despotate was seriously disturbed by the Ottoman conquests: the Church was financially weakened, churches and monasteries were destroyed in war conflicts, monastic communities were dispersed. The Church was threatened not only by the muslim conquerors but by the Roman Catholic Church as well. The Pope was actively engaged in the uniate politics blackmailing the Byzantine Emperor with regard to the providing of military assistance. However, neither Despot Đurađ nor the Patriarchs of Peć did yield to the Roman Catholic machinations.

Key words: Serbian Patriarchate, metropolitane, Despot Đurađ Branković, Patriarchate of Constantinople, Archbishopric of Ohrid, Ottoman Empire.